

18. yüzyılda bir Osmanlı coğrafyacısı: Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi (1680-1762?) ve Atlası (1749-1750)

An Ottoman geographer in the 18th century: İbrahim Hamdi Efendi of Bartın (1680-1762?) and his Atlas (1749-1750)

Vedat Çalışkan*^a

^a Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çanakkale.

BİLGİ / INFO

Geliş/Received: 04.01.2018
 Kabul/Accepted: 14.02.2018

Anahtar Kelimeler:

İbrahim Hamdi Efendi
 Atlas
 Coğrafya
 Tarihi Coğrafya
 Bartın

Keywords:

İbrahim Hamdi Efendi
 Atlas
 Geography
 Historical Geography
 Bartın

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

(V. Çalışkan) v.caliskan@comu.edu.tr

DOI: 19.17211/tcd.375028

Atf/Citation:

Çalışkan, V. (2018). 18. yüzyılda bir Osmanlı coğrafyacısı: Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi (1680-1762?) ve atlası (1749-1750). *Türk Coğrafya Dergisi* (70), 143-149
 DOI:19.17211/tcd.375028.

ÖZ / ABSTRACT

17. ve 18. yüzyıl Osmanlı coğrafyacıları ve eserleri genellikle günümüz coğrafya dünyasında yakından tanınmakta ve eserleri de ilgi görmektedir. Fakat Ulus/Bartın doğumlu Seyyid İbrahim Hamdi Efendi (1680-1762?) ve onun Atlas isimli eseri, taşıdığı öneme rağmen 20. yüzyılın başlarında fark edilene değin gereken ilgiyi görememiştir. Çeşitli hocalardan aldığı eğitimle kendini yetiştiren İbrahim Hamdi Efendi, iş ve görevleri nedeniyle uzun yıllar Rumeli'de bulunmuş; 1729-1730 yıllarında annesini ziyaret amacıyla geldiği memleketinde ve Anadolu'da çeşitli seyahatler yapmıştır. Bu seyahatler sırasında uğradığı yerlerle ilgili önemli ayrıntıları not ederek Atlas'ın birinci cildinde yayınlamıştır. 'Atlas-ı İbrahim Efendi' el yazması ve tek nüsha halinde, iki cilt olarak yazılmış bir eserdir. Eserin birinci cildi 1930'ların ikinci yarısından başlayarak çeşitli yayınlar aracılığıyla günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Tek nüsha olan bu cilt Kastamonu'da bulunduğu kütüphanede 1942 yılında çıkan yangında yanmıştır. Günümüze ulaşan el yazması ikinci cilt ise Osmanlı alfabesi ile yazılıdır. Eser, İstanbul Süleymaniye Kitaplığında kayıtlıdır. Avrupa ülkelerini ele alan bu cilt günümüz Türkçesine kazandırılmayı beklemektedir. Geçtiğimiz yıllarda ise eserin 'Memleketeyn' adlı kısmı bir nüshasının ISAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları) Kütüphanesi'nde bulunduğu tespit edilmiştir. İbrahim Hamdi Bey'in Atlas adlı eserini, Türkiye'de geleneksel ilçe panayırıları üzerine sürdürdüğüm araştırma sürecinde tanıma ve yararlanma imkânım oldu. Gerek Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'yi gerekse günümüz Türkçesine kazandırılmış olan birinci cildin içeriğini bazı coğrafya araştırmalarına katkı sağlayabileceği düşüncesiyle Türkiye Coğrafya dünyasına tanıtmaya ve paylaşmaya amacıyla burada sunulan derlemeyi kaleme aldım. Konuya ilgi duyanlar, içeriği ve kaynakçada listelenen eserleri izleyerek birinci cildin içeriğini bütünüyle inceleme imkânı bulabilecektir.

The Ottoman geographers of the 17th and 18th centuries and their works are generally well known in today's world of geography and their works receive attention. However, Seyyid İbrahim Hamdi Efendi (1680-1762?), born in Ulus, Bartın, and his work entitled 'Atlas' had failed to receive the necessary attention despite their importance until they were realized in the early 20th century. Having educated himself with the education he received from various educators, İbrahim Hamdi Efendi was in Rumelia for long years due to his job and tasks and performed various journeys in his hometown, where he arrived to visit his mother, as well as in Anatolia in 1729-1730. He noted down the significant details about the places that he had dropped by during these journeys and published them in the first volume of Atlas. "Atlas-ı İbrahim Efendi" is a handwritten work which was written in a single copy and in two volumes. The first volume of the work was introduced into current Turkish by means of various publications as of the second half of the 1930s. Being a single copy, this volume burnt in the fire that broke out in the library where it was found in Kastamonu in 1942. On the other hand, the second handwritten volume, which has survived up to the present time, is written with the Ottoman alphabet. The work is registered in Süleymaniye Library in İstanbul. Dealing with the European countries, this volume is waiting for being introduced into current Turkish. In the previous years, it was discovered that a partial copy of the work entitled 'Memleketeyn' was available in the ISAM (the Centre for Islamic Studies of the Turkish Diyanet Foundation) Library. I had the opportunity of getting to know and making use of the work by İbrahim Hamdi Bey, entitled 'Atlas', while I was conducting research on the traditional fairs in Turkey. I wrote the collection presented here in order to introduce both İbrahim Hamdi Efendi of Bartın and the content of the first volume, which was introduced into current Turkish, into, and to share both of them with, the Turkish world of geography by thinking that they might contribute to some geographical studies. Those who are interested in the subject can find an opportunity of entirely examining the content of the first volume by following the content and the works listed in the references.

1. Giriş

Osmanlı coğrafyasını karakterize eden asıl eserlerin tarihi oldukça eskiye uzanır. Bu husus dikkate alınarak Türk coğrafya tarihi yeniden dönemlere ayrılırsa; başlangıçtan Katip Çelebi'ye kadar olan birinci dönem (yani Klasik Osmanlı coğrafyası) ve Katip Çelebi'den başlayarak 1915 yılında sona eren dönemi de (batılılaşma/modernleşme yolunda Osmanlı coğrafyası şeklinde) ikinci dönem olmak üzere genel hatlarıyla ikiye ayırmak doğru bir tespit olacaktır¹ (Gümüşçü, 2012). Osmanlı coğrafyacılarının ilk çalışmaları, bu alanda standart eserlerini vermiş ve ürünleri belirli bir sistem içerisinde zenginleşerek gelişmiş olan İslam coğrafyacılarının eserlerini tanıtmak şeklinde ortaya çıkmaya başlamıştır (Ak, 2006).

Osmanlı'nın ilim tarihi içinde coğrafya alanına çeşitli eserler yoluyla katkıları bulunan pek çok önemli isim vardır. Osmanlı coğrafyacılarında kuşkusuz başlarda 'risale' olarak adlandırılan, ilerleyen dönemlerde seyahatname olarak adlandırılan eserler geniş yer tutar. Bununla birlikte denizcilik, haritacılık, minero-loji vb alanlarındaki eserler yoluyla coğrafyanın çeşitli alanlarına katkı sağlamış alimler de oldukça geniş bir liste oluşturur. 14. yüzyılın ikinci yarısında 'Acâyibü'l mahlûkât' adlı eseriyle Ali b. Abdurrahman; 15. yüzyılda 'Yâkûta' adlı eseriyle Yahya b. Muhammed el-Gaffari; 16. yüzyılda Kanuni döneminde 'Hitâ-nâme' adlı seyahatnamesi ile Ali Ekber Hitaî; dünyaca ünlü 'Kitâb-ı Bahriye' ve harita eserleriyle Hind Donanması Kaptanı Pirî Muhyiddin Reis; 'Muhit', 'Mir'âtü'l-memâlik gibi ünlü eserleriyle Hind Donanması Kaptanı Seydî Ali Reis; hem kozmografya ve hem de coğrafya bilgilerini içeren 'Menâzirü'l-Avâlim' adlı eseriyle tanınan Mehmet bin Ömer bin Bayezid-el-Âşık (1555-1613); 'Tuhfetü'l Kibâr' ve 'Cihannümâ' gibi iyi tanınan eserlerinin yanı sıra ardında çok sayıda eser bırakan Katip Çelebi (1609-1657); 'Seyahatname' adlı şöhretli eseri ile 17. yüzyılın ünlü seyyahı Evliya Çelebi (1611-1684) bunlar arasında sayılabilir (Ak, 2006). 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı coğrafya yazıcılığı alanında, İslâm coğrafyasının temel eserleri incelenerek bunların tercüme ve şerhleri yapılmış, çeşitli eserler yazılmış, bu arada batı menşeli eserler de gözden geçirilerek bu alandaki yeni gelişmelerden de haberdar olunmuştu. Ancak bu yüzyıldaki coğrafya çalışmaları orijinal eserler olmaktan çok Batı'da kaleme alınan eserlerin Türkçeye tercümesini kapsıyordu (Ak, 2006). 18. yüzyılda Kâtip Çelebi gibi bir şahıs, Evliya Çelebi gibi bir seyyah, hatta Ebûbekir Behrâm ed-Dimeşkî gibi bir mütercim yetişmemesine rağmen coğrafya sahasında telif ve tercüme eserler bulunmaktadır. Örneğin III. Ahmed döneminde mevzii (yerel) coğrafyaya ait bazı eserler yazılmıştır. İbrahim Müteferrika (ö. 1745), şüphe yok ki bu yüzyılın en büyük Osmanlı coğrafyacısıdır. Eserleri arasında coğrafyayı dolayısıyla il-

gilendiren 'Füyuzat-ı Mıknatisiye (1732)' eserinden başka doğrudan doğruya ilgilendiren 'Mecmua-i Heyet-i Kadime ve Cedide' adındaki yazma eser daha önemlidir. Bu eser, Hollandalı coğrafyacı, matematikçi, kozmografyacı Andreas Coelestis adlı atlasından III. Ahmed'in emriyle tercüme edilmiştir (Orhonlu, 1964). Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın isteği üzerine Hollanda elçiliği tercümanı Petros Baronian'ın 'Risâle-i Coğrafya' veya 'Fennümâ-yı Câm-ı Cem ez Fenn-i Coğrafya' adıyla Türkçeye çevirdiği (1733) Jacques Robbs'un 'La Méthode pour apprendre facilement la géographie' adlı eserinde, o zamana kadar Türkiye'de duyulmamış modern matematik ve fizikî coğrafya bilgileriyle Akdeniz ve Karadeniz'de ulaşım kolaylıkları için verilmiş deniz astronomisine dair bilgiler bulunmaktadır (Ak, 2014).

Hollandalı Bernhard Varenius'un 1664'te yayınlanan fizik, matematik ve fizikî coğrafyaya ait 'Géographie generalis, in qua affectiones generales Telluris explicantur' adıyla yazdığı coğrafya kitabı, Köprülü Hafız Ahmed Paşa'nın teşvikiyle Belgrad'da ikinci tercüman Osman bin Abdülmennan tarafından Almanca'dan 1164 (1750-51)'de Türkçeye çevrilmiştir. Harita alanında Osmanlıların bu yüzyılda daha faal oldukları da malumdur. Müteferrika matbaasında basılmış olan Cihannümâ'nın haritaları bunun en canlı misalidir (Orhonlu, 1964). 18. yüzyılda yazılan ya da tercüme coğrafya eserleri şüphesiz bunlardan ibaret değildir. Nitekim bu saha ile uğraşanların pek ilgisini çekmemiş olan İbrahim Hamdi Efendi'nin "Atlas"ı da bunlar arasında yer alır. Atlas, kitabî kaynakların yanı sıra yazarın gözlem ve tasvire dayanması nedeniyle önemli özellikler taşıyan bir eserdir. Cihannümâ'nın İbrahim Hamdi Efendi tarafından yoğun olarak kullanıldığı bir gerçektir. Kuşkusuz Katip Çelebi'nin Cihannümâ adlı eseri, kendinden önce ve sonra yazılmış kitaplar için de bir dönüm noktasını oluşturması bakımından coğrafya tarihi açısından gözden kaçırılmayacak bir eserdir. Katip Çelebi, coğrafya alanında verdiği Cihannümâ adlı eseri ile Türk Coğrafya tarihinin Modern Dönemini başlatmıştır. Cihannümâ, kendi ifadeleriyle "dünyayı tanımak ve bilgi edinmek için en önemli yol olması" dolayısıyla gereklidi ve bu nedenle de böyle bir kitap yazılmıyordu (Özür, 2014). Fakat Orhonlu (1964)'nun belirttiği gibi Atlas, Cihannümâ'nın ilaveli bir nüshası değil; yazarın kendi müşahede ve duyduklarına dayanan orijinal bilgilerle tamamlanan, doğrudan veya dolaylı olarak Menâzirü'l-Avâlim ile desteklenen, Osmanlı coğrafya yazıcılığı içinde kendine has yeri olan bir eserdir (Orhonlu, 1964; Ak, 2006). Taşındığı öneme rağmen yazar ve eseri ne yazık ki bu yüzyılın başlarına kadar gerekli ilgiyi görememiştir.

2. Hayatı

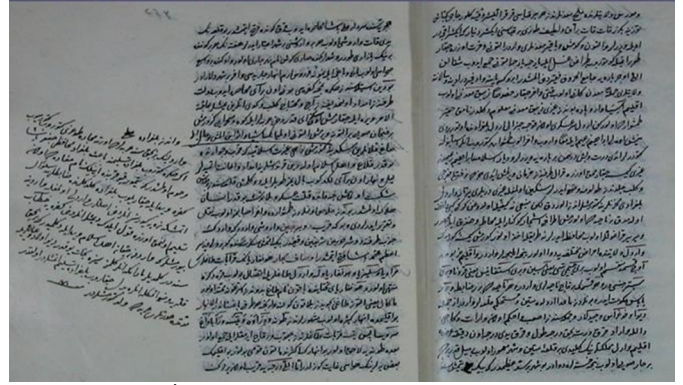
İbrahim Hamdi hakkındaki bilgiler, tümüyle eserinde kendisiyle ilgili olarak verdiği bilgilere dayanmaktadır. Buna göre İbrahim Hamdi, günümüzde Bartın iline bağlı Ulus ilçesinin, o dönemde ise Safranbolu Sancağına bağlı Ulus Kazası sınırları içinde yer alan Endüz Çiftliği Küçük Endüz (Küçük Anduz) köyünde doğmuştur (Çelebi, 2005). İbrahim Hamdi'nin anlatımlarına göre ailesinin soyağacı geriye doğru gidildiğinde, On iki İmam'dan dördüncüsü olan Zeynelabidin'e kadar uzanmakta olup, babasının adı Seyyid Bayram, dedesinin ise Seyyid Hüseyin'dir. İbrahim Hamdi'nin ismini belirtmediği annesi tarafından dedesi de Uluyayla'nın Ovayüzü kazasından Toğça (Ulvi Çiftlik-Kadioğlu Mah.) adlı çiftliğin sahibi Nuh Bali'dir (Ak, 2006). Ailesinin işletmekte olduğu büyük topraklar Eşkinci Tımarı statüsünde oldu-

¹Kuşkusuz buradaki ayırım sadece Osmanlı dönemini kapsamaktadır. Nitekim Gümüşçü (2012) sonraki evreleri Modern Türk coğrafyasının kuruluşu ve örgütlenmesi (1915-1940); Türk coğrafyasının yükselişi (1941-1980) ve nihayet Türk coğrafyasının yaygınlaşması ve yeni arayışlar (1981' den günümüze) şeklinde beş evreye ayırmaktadır. Türk Coğrafya Bilimi ve Öğretimi tarihini çeşitli kriterlerle başka evrelere ayırarak tahlilde bulunan diğer referans çalışmaları arasında bzk. Akyol, İ. H. (1943) "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya I: Mutlakiyet Devrinde Coğrafya", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı. 1; Akyol, İ. H. (1943) "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya II: Meşrutiyet Devrinde Coğrafya", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı. 2; Akyol, İ. H. (1943) "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya III: Cumhuriyet Devrinde Coğrafya", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı. 3; Erinc, S. (1997) "Coğrafya", Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim, s. 51-55, TÜBA Yayınları; Koçman, A. (1999). "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Öğretim Kurumlarında Coğrafya Öğretimi ve Sorunları", Ege Coğrafya Dergisi, S. 10; Kayan, İ. (2000). "Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi, Amaç, Yeni Hedefler, Sorunlar ve Öneriler", Ege Coğrafya Dergisi, S. 11.

ğundan, babası Seyyid Bayram Çelebi'nin elindeki berat, sahibi oldukları Eşkinci Tımarı'nın Tımarlı Sipahisi olduğunu açıklamaktadır.

İbrahim Hamdi'nin babası Seyyid Bayram Çelebi, Osmanlı padişahı II. Mustafa'nın 1695 ve 1703 Balkan seferleri dolayısıyla bugün Romanya topraklarında bulunan, o zamanki adıyla Temeşvar Eyaleti'nde uzun süre Tımarlı Sipahi (süvari subayı) olarak bulunmuştur. İbrahim Hamdi'nin babası Rumeli'ye yapılan bir sefer sırasında vefat etmiş, Bulgaristan-Türkiye sınırında Gazi Mihal Köprüsünün başındaki Balkan Şehitleri Mezarlığında defnedilmiştir. İbrahim Hamdi bu bilgiyi verirken babasının vefat tarihini belirtmemiştir (Çelebi, 2005). İbrahim Hamdi, babasının Tımarlı Sipahi olarak Tımarındaki Cebelü askerleri ile birlikte Padişah II. Mustafa'nın seferlerine katılması sebebiyle tahminen 15 veya 16 yaşında 1695 senesinde Balkanlar'a yani Rumeli'ye gitmiştir. Babası ile birlikte önce Yanova Kalesi'nde ikamet etmişler; 1697 yılında Yanova Kalesi'nde Avusturyalılarla yapılan savaşta kalenin düşmesinden sonra Temeşvar Eyaleti'ne göç ederek, oraya yerleşmişlerdir. İbrahim Hamdi 20 yıl ikamet ettiği Temeşvar Eyaleti'nde çocukluk ve gençlik dönemlerini geçirmiştir. 1716 yılında buranın elden çıkmasına kadar eğitimine Temeşvar'da devam etmiştir (Çelebi, 2005). Eğitim aldığı ilk hoca Temeşvar Kalesi'nde ikamet eden Hacı Eyüp Efendidir. İlk hazırlık eğitiminden sonra 18-20 yaşlarında iken ondan ders almaya başlamıştır. Temeşvar Eyaleti'nde resmi olarak ders verme yetkisi olan Celveti Tarikatı mensubu olduğu anlaşılan Piri Ahmed Efendi'den de yararlanmıştır. Piri Ahmed Efendi aslen Peçuyudur. İbrahim Hamdi, Peçuy ve çevresi hakkındaki bilgileri hatta Budin'e ait olan bilgileri de ondan öğrenmiştir. İbrahim Hamdi, tasavvuf bilgilerini ise Selim Dede'den almıştır. Selim Dede, Temeşvar'da yaşayan bir tarikat şeyhidir. Şöhreti yaşadığı dönemde devrin padişahlarına kadar uzanmıştır. Padişah II. Mustafa, Zenta yenilgisi sonrasında Temeşvar'a geldiğinde Selim Dede'yi ziyaret etmiştir. II. Mustafa Yarmata köyünü ona vakfeden II. Mustafa orada yeniden ve muhteşem bir tekke de yaptırmıştır. Selim Dede Temeşvar'dan hacca gitmek üzere İstanbul'a uğradığı zaman II. Mustafa'dan sonra tahta çıkan Padişah III. Ahmet (1703-1730) ile görüşmüş, ondan büyük ikram görmüştür. Hac seyahatinden dönüşünde tekkesine birçok kitap getirmiştir. İbrahim Hamdi Efendi Selim Dede'nin çevresinden bir kadınla evlenmiştir (Çelebi, 2005). İbrahim Hamdi'nin bu çevrenin içinde pek çok kitapla tanıştığını, onlardan etkilendiğini düşünmek mantıklı görünmektedir. İbrahim Hamdi Efendi, bazen fırsat bulduğu zamanlarda Temeşvar şehri dışına çıkarak, birçok yeri görmek için dolaşmıştır. Bu seyahatlerden birini arkadaşları Nişovalı İbrahim Zaim ile birlikte Erdel'in başkenti Erdel Belgradı'na yapmıştır. Buraya yaptıkları ziyaretin esas amacı orada çıkan zıbık (civa) madenini birlikte satın alarak Temeşvar üzerinden İstanbul'a gönderilmesidir. Nitekim Erdel Belgradı vilayetinden İslam ülkelerine zıbık madeni ihracatı için arkadaşları İbrahim Zaim'e Avusturya Kralı fermanı verilmişti (Ak, 2006) (Fotoğraf 1).

Avusturyalılar tarafından Temeşvar Kalesi kuşatmasında İbrahim Hamdi Efendi muhtemelen askerî görevlidir ancak görevi konusunda eserinde herhangi bir açıklama yapmamaktadır. Kuşatma sonucunda Temeşvar Kalesi ve şehrinin düşmesini İbrahim Hamdi Efendi "...Ah ah gitti Temeşvar elimizden..." diyerek üzüntüsünü belirtmiştir. Tüm bunları daha detaylı ve acı ifadelerle anlatan İbrahim Hamdi Efendi esasen büyük maddi zarara da uğramıştı. Çünkü Temeşvar şehrinde 20 yıl boyunca yaşadığı

Fotoğraf 1. Atlas-ı İbrahim Efendi'de zıbık (civa) madeni ticaretinin anlatıldığı sayfalar (Çelebi, 2005).

Photo 1. Those pages in Atlas-ı İbrahim Efendi on which the trade of the metal of mercury is told (Çelebi, 2005).

dönemde önemli miktarda mal ve emlak sahibi olmuştu. Temeşvar şehri elden çıkınca büyük bir çöküntü yaşamıştır (Çelebi, 2005). İbrahim Hamdi Efendi bu kuşatmanın sonunda kurtularak, Hotin şehrine taşınmıştır. 1718 senesinde görevli olarak bir süre Tırnova'da bulunmuştur. 1721 yılında Hotin Kalesi'nin tamirat ve inşaat işlerini yapmak üzere kurulan ekibin içinde Cebehane katibi olarak görev yapmış; Kale tamirat işleri için gerekli malzemeleri temin etmek için görevli olarak seyahatler yapmıştır. Örneğin 1721 senesinde Kili'de (günümüzde Romanya'nın Tuna nehri kenarında bir liman şehri) bulunmuştur. Tamirin sona ermesiyle, 1721'de Hotin Kalesi'nin giriş kapısı üzerine konulan kitabenin manzumesi İbrahim Hamdi Efendi tarafından yazılmıştır. Bu tamir görevinden bir süre sonra Hotin Defterdarı'nın katipliği görevine atanmıştır. Kendisi ile ilgili herhangi bir tarih vermese de 1727-1728 yıllarına kadar Hotin Muhafızlığı'nda (valilikte), Cebehane ve Defterdar Katibi olarak kalmış olması kuvvetle muhtemeldir. (Çelebi:2005). İbrahim Hamdi, Hotin kalesinde uzun süren hizmeti sırasında, 18. yüzyıl başlarında Hotin civarına yerleştirilmiş bulunan Müslüman Tatar oymağı Lipkalar ile sıkı teması dolayısı ile onların dillerini de öğrenmişti. Lipkalar ile Hotin kalesi kumandanı arasında cereyan eden yazışmayı İbrahim Hamdi idare ediyordu. (Orhonlu, 1971). Bartınlı İbrahim Hamdi kendi zamanında cereyan eden Lipka göçü ve Lipkalar hakkında ilgi çekici ve başka yerde tesadüf edilmeyen bilgiler vermektedir (Orhonlu, 1971). Onlar hakkında, "Kuran okuyup Müslüman yazısı yazarlar, fakat Türkçe bilmediklerinden Leh dilini konuşur ve yazarlar" demektedir (Orhonlu, 1971).

Memleketine, annesini ziyarete geldikten sonra yine Rumeli'ye dönüş yapıp yapmadığı konusunda eserinde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. 1733-1734 senelerinde İstanbul, Ahırkapı semtinde Akbiyik Camii Mahallesi'nde ikamet etmiştir. İstanbul'da ikamet ettiği yıllar Padişah I. Mahmud'un saltanat dönemine (1730-1754) rastlar. O tarihlerde Ayasofya Camisinde yapılmakta olan tamirat ve inşaat işlerini bizzat yerinde inceleyen İbrahim Hamdi Efendi, mimari uygulama detayları ve caminin önceki durumu hakkındaki bilgileri de Kayyımbaşy Arnavut Hoca'dan aldığı bilgilere dayanarak eserinde açıklamıştır (Çelebi, 2005). Eserini yazmak için 1749 yılı en çok meşgul olduğu yıldır. Eserine en son şeklini verdiği tarih Mart 1750'dir. Bu tarihten sonra kendisi ile ilgili verdiği bilgiler sona ermektedir. Sayfa kenarlarına yazmış olduğu ilave ve düzeltmelerde kullandığı en son tarih 1762 senesidir. Bu tarihe kadar hayatta olduğunu düşünmek mantıklı görünmektedir (Çelebi, 2005).

Eğer 1786 ve 1787 yıllarına ait ilaveler ona ait kabul edilirse onun 18. yüzyıl sonlarına kadar yaşadığı kabul edilebilir. Ancak eserde yapılan bütün ilaveler ona atfedilemez. Zira ilave yazıların bir kısmı ile metin yazısının hiçbir benzerliği yoktur (Çelebi, 2005).

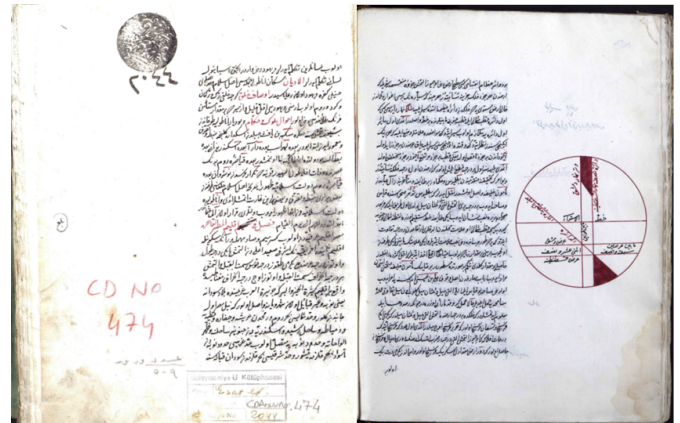
3. İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlası'nın Keşfi

Eserin ilk cildi ve başlangıcı eksik olduğundan ismi meçhul kalmıştır. Uluslu İbrahim Hamdi Efendi'nin günümüze ulaşan Atlas adlı eserinden ilk defa bahseden ve ondan bir kısmı yayınlayan Ahmed Tevhid Ulusoy (1868-1940)'dur. Onu takiben Bursalı Mehmet Tahir Bey (1861-1925) 1914 yılında yazdığı 'Osmanlı Müellifleri (Osmanlı Dönemi Yazarları)' kitabında dipnot olarak İbrahim Hamdi Efendi'yi coğrafyacı ve Atlas adlı eseri yazar kişi olarak tanıtmıştır. Zaten eseri tam olarak gören yegâne kişinin Tahir Bey olduğu anlaşılmaktadır. Katip Çelebi'den itibaren başlayan yeni Coğrafya akımının bir sonucu olarak esere Atlas adı verilmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Esasen Atlas ismini Osmanlı coğrafyacıları, coğrafya manasına karşılık geldiği için kullanmışlardır (Orhonlu, 1964; Çelebi, 2005). Talat Mümtaz Yaman da incelediği nüshanın iç kapağı üzerine bilhare yazıldığı yazının şeklinden anlaşılacak 'Atlas-ı İbrahim Hamdi Efendi-1163' şeklinde bir kayıt bulunduğunu belirtmektedir.

Ahmed Tevhid Ulusoy 1934 yılında hazırlayacağı Kastamonu Tarihi üzerine araştırmalarda bulunmak için Kastamonu'ya gelir. Yöreden ayrılırken, İstanbul'da bir sahaftan aldığını söylediği, İbrahim Hamdi Efendi'ye ait el yazması eseri arkadaşı Talat Mümtaz Yaman'a hediye eder. Kastamonu Abdurrahmanpaşa Lisesi müdürlüğünden T.M. Yaman 1935 senesinden itibaren eserin eldeki bu cildi üzerinde geniş incelemelerde bulunur. Yaman, elindeki nüshayı "başı ve sonu noksan, 346 varaktan (sayfadan) ibaret güzel bir nesih ile 23 satır esasına göre yazılmış" olarak nitelemiştir (Ak, 2006). Eserden ilk bölümler 'Muhitimize dair 200 yıllık bir coğrafya kitabı' başlığı altında Bartın Gazetesinde T.M. Yaman tarafından yayınlanır (Yaman, 1936). Konya ve havalisi ile ilgili kısmı da '200 sene evvel Konya, Uluslu İbrahim Hamdi Efendi'ye göre' başlığı ile Konya Halk Mecmuası'nda yayınlanır (Yaman, 1938; Orhonlu, 1964). Daha sonra da eseri ve yazarı elindeki nüshaya dayandırarak tanıtan Yaman, İbrahim Hamdi Efendi'nin memleketi ve civarı hakkında verdiği bilgileri Halkevleri yayını olan Ülkü Dergisi'nde yayınlar (Yaman, 1940). T.M. Yaman'ın özel kütüphanesinde bulunan Atlas'ın bu cildi, 1942 senesinde çıkan Kastamonu yangınında evi ve diğer eserleriyle birlikte yanmıştır. Bu ciltten geriye ancak T.M. Yaman'ın Konya ve Ülkü Dergilerinde yayınlamış olduğu kısımlar kalmıştır. Bartın Belediyesi eski başkanlarından Kemal Samancıoğlu (1941)'nin yanı sıra Amasra tarihi ile ilgili araştırmalar yapan Necdet Sakaoğlu (1987) da İbrahim Hamdi Efendi'nin eserinden yararlanarak çeşitli yayınlar yapmıştır. Akademik dünyadan Cengiz Orhonlu (1964, 1971) ve Mahmut Ak (2000, 2006), İbrahim Hamdi Efendi'nin eserini çeşitli yönleri ile değerlendiren makaleler kaleme almıştır. 2005 yılında ise Zafer Çelebi, İbrahim Hamdi Efendi ve eseri 'Atlas' hakkında derleyici nitelikte kapsamlı bir eser kaleme almıştır.

Yaman yaptığı değerlendirmesinde, eserin tek ciltten oluştuğunu düşünmüştür. Hatta Bursalı Mehmed Tahir Beyin Osmanlı Müellifleri adlı kitabında 'İbrahim Hamdi Beyin Atlas adındaki iki ciltten oluşan eseri' için şu yorumu yapmaktadır: "Kütüphanemdeki nüshadan eserin iki cilt üzerine yazıldığına dair bir

durum dikkati çekmemektedir. Eser 712 sayfa gibi kalın bir şey olduğuna göre, ihtimal Tahir Bey'in gördüğü nüshalar iki cilde taksim olmuş olabilir. Fakat bendeki nüshadan bir cilt olduğu anlaşılmaktadır... Zaten Atlas'ın nüshaları pek enderdir ve yalnız bir tanesinin İstanbul kütüphanelerinin birinde olduğunu söyleyenler vardır. Bu eserin iki cild mi, yoksa bir cild mi olduğu hakkında hakiki vaziyeti tespiti imkan yoktur." (Yaman, 1936). İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas adlı eserinden günümüze ulaşan diğer el yazması cilt, Osmanlı alfabesi ve talik hattı ile yazılmıştır. Eser, İstanbul Süleymaniye Kitaplığı Es'ad Efendi kısmında 2044 numara ile kayıtlıdır. 509 yapaktır. 446b'den sonra Avrupa ülkeleri anlatılmaktadır. Kütüphane fişinde yazarı ve ismi tespit edilemediği için "Genel Coğrafya" olarak isimlendirilerek kayıt altına alınmıştır (Çelebi, 2005). Atlas'ın bu nüshası eserin ikinci cildir. Bu nüsha müsvedde olarak kaleme alınmış ancak daha sonra temize çekilmemiştir. Müsvedde metinde, bizzat yazar tarafından daha sonra gözden geçirilerek, cümle düşüklüğünü gidermek ve metni tamamlamak üzere sayfa kenarlarına ilaveler yapıldığı görülmektedir (Çelebi 2005). II. Cildin ilk satırının cümle sonuyla başlaması ("olup lisanların tekellüm iderler"), bu cildin baş tarafının da noksan olabileceği ihtimalini akla getirmektedir (Ak, 2006). Bununla birlikte Bıyık (2016), yaptığı araştırma ile eserin kısmi bir nüshasının İSAM (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları) Kütüphanesi'nde bulunduğunu tespit etmiştir. Eser, İSAM Osmanlıca Risaleler Kataloğunda 'Cihannümâ'dan Memleketeyn (Besarabya ve Kırım kısmı)' başlığı altında sehven Katip Çelebi'nin bir eseri olarak kataloglanmıştır. Eser, 103 sayfadan oluşmaktadır. Bu nüshada Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısı ile ilgili kaidelerin anlatıldığı kısım ile özellikle 'Memleketeyn'in anlatıldığı bölümün yer alması eserin muhtevasıyla ilgili orijinalliğine vurgu yapar niteliktedir. Öyle ki İbrahim Hamdi ömrünün büyük bir bölümünü geçirdiği ve çok iyi bildiği bu coğrafyayı anlatırken sık sık gözlemlerine yer vermiştir. Bu açıdan eser, Eflak ve Boğdan'ın coğrafyasına ışık tutması yönüyle değerli bilgiler içermektedir (Bıyık, 2016) (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Atlas'ın ilk sayfası; sağda: dünyanın şeklini açıklayan bölümden bir sayfa.

Photo 2. On the left: The first page of Atlas; on the right: a page from the section which explains the shape of the Earth.

4. Atlas-ı İbrahim Efendi: Başlıca Özellikleri

İbrahim Hamdi'nin birikimi, coğrafya ilminin 17. yüzyıla kadar ulaştığı aşamayı da bilmesine imkân tanıyordu. Nitekim Dünyanın yuvarlaklığını örneklerle açıklamış; zaman-mekân açısından iklimleri, enlem-boylamları, klasik coğrafya bilgilerini ve coğrafi keşiflerin sonuçlarını göz önünde tutarak rakam değer-

leriyle açıklamış; med-cezir hadisesini, hava ve rüzgâr hareketlerini incelemiş; ancak Batı menşeli eserler yanında Ebû Bekir b. Behrâm'ın eserini de bilmesine rağmen kâinatın merkezinin arz değil güneş olduğu şeklindeki yeni fikre eserinde yer vermemiştir (Orhonlu, 1964). İbrahim Hamdi Efendi, Atlas'ta Osmanlı coğrafyacılarının bilinen temel eserleri dışında birtakım yerli ve yabancı, bu arada Batı menşeli coğrafya ve tarih kitaplarının adını da vermektedir. Bu eserleri, onlardan bahseden İslam coğrafyacılarının eserlerinden tanımış ve öğrenmiştir. Eserinde sık sık Batlamyus'u (Claudius Ptolemy) ve eserini anması da bu şekilde olmuştur. Eserinde zikredilen diğer Grek ve Latin yazarları arasında şunlar da vardır: Strabo, Plinius, Platon (Eflatun), Aristoteles, Livius, Baligatus, Pseros, Dronyos, Cassio Dio, Patrokles, Appianus, Sidinus. Avrupa coğrafyacıları da onun en önemli kaynakları arasındadır. Mesela Gerard Mercator (1527-1598)'un eseri başta gelmektedir. Ondan yaptığı aktarmaları "*müellif-i Atlas Mayor Merkator der ki*" şeklinde yapmaktadır. Katip Çelebi'nin *Cihannümâ'sı* da onun kaynakları arasındadır. Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriyesi* deniz coğrafyası ile ilgili yerlerde kullanılmıştır. Bu daha ziyade Ege Denizi ile ilgili pasajlarda olmuştur. İbrahim Hamdi Efendi'nin en çok etkisi altında kaldığı ve kullandığı kaynak '*Atlas-ı Kebir ya da Coğrafyayı Kebir*' dediği Hollandalı Willem Janszoon ve Joan Blaeu'nin eseridir. Eserin mevcut tercümelemeleri Şamlı Ebubekir Behram'a aittir (Orhonlu, 1964). Atlas'ın içeriğine gelince; ilk kısmında diğer Osmanlı coğrafyacıları gibi önce yer kürenin tarifi, hareketleri, mevsimlere göre konumsal durumlarına yer verilmiş; ilk cildinde Anadolu şehirleri, ikinci cilde de Afrika, Avrupa ve Amerika şehirleri anlatılmıştır (Çelebi, 2005). Şehirlerin okunuşu, kelime olarak anlamları, enlem ve boylamları ile konum

özellikleri belirtildikten sonra, coğrafi açıdan öne çıkan bazı özelliklerinin tanıtılmasına geçilmektedir. Eserde şehirler dışında madenler, dağlar, nehirler, göller ve denizler gibi coğrafi unsurlara da yer verilmiştir (Ak, 2006). Uluslu İbrahim Hamdi Efendi, önemli bir kısmını görevi gereği gerçekleştirdiği seyahatleri sırasında gördüğü veya duymuş olduğu orijinal bilgilere eserinde yer vermiştir. Nitekim Atlas'da kendi memleketi ve çevresiyle ilgili; yaşadığı Temeşvar ve Hotin başta olmak üzere birçok Rumeli şehrinin yanı sıra Lehistan'da yaşayan Müslüman Tatar oymağı Lipkalar ve İstanbul hakkında çok değerli bilgiler yer almaktadır. Yazar gidemediği yerler için başkalarından duyduğu yeni bilgileri de eserine almıştır. "*...Sikat'dan menkuldür ki*" (inandığım insanların anlattığına göre....) gibi genel ifadelerin dışında, zaman zaman sözlü kaynaklarını isimleriyle belirtmiştir. Örneğin Yanova'dan Temeşvar'a gelişlerini yaşı küçük olduğu için (o zaman 16 yaşındadır) iyi hatırlayamayan İbrahim Hamdi Efendi, buralarla (Yanova) ilgili bilgileri hocası Eyüp Efendi'den almıştır. Petersburg ve civarı için ise esaretleri sebebiyle orada 6 ay bulunan Özi ve Hotin muhafızları Yahya ve Kolçak Paşalardan almıştır. Atlas denizi kıyılarından bahsederken bir deniz hayvanının tasviri için, oralarda bulunduğu anlaşılan tabib Corci'nin anlattıklarından faydalanmıştır (Çelebi, 2005). T.M. Yaman'ın çevirisini yaptığı ciltte çok sayıda Anadolu şehri hakkında çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bunlar arasında Ankara, Kastamonu, Bolu, Mengen, Devrek, Mudurnu, Safranbolu, Amasra, Bartın, Bursa, Yalova, Niğde, Konya vb sayılabilir (Tablo 1).

Kaynakları kullanırken oldukça dikkatli davranan İbrahim Hamdi Efendi, makul olmayan fikirleri eleştirdiği gibi; kullandığı kaynaklarda mevcut, ancak zamana uymayan düşünceleri de fark etmiştir. Mesela pek çok eser ve haritaya müracaatla bilinme-

Tablo 1. İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında söz edilen yerler ve bu yerlerin günümüzde bulunduğu idari birimler (Çelebi, 2005'e göre düzenlenmiştir.)
Table 1. The places mentioned in *Atlas* by İbrahim Hamdi Efendi and the administrative units in which these places are located today (It is arranged according to Çelebi, 2005).

Atlas'ta Söz Edilen Yerler	Günümüzde Bulunduğu İdari Birim	Atlas'ta Söz Edilen Yerler	Günümüzde Bulunduğu İdari Birim
Akşehir	Konya İli – Akşehir İlçesi	Karaman (Larende)	Karaman İli
Akşehir gölü	Konya İli – Akşehir Gölü	Kastamonu (Kastamoni)	Kastamonu İli
Aladağ	Adana İli – Aladağ İlçesi	Kireli (Kırılı)	Konya / Hüyük İlçesi – Kireli Köyü
Amasra	Bartın İli – Amasra İlçesi	Kireli gölü (Buhayre-i kırılı)	Konya / Hüyük İlçesi
Ankara (Engüri)	Ankara İli	Kızılbel	Karabük İli – Kızılbel Köyü.
Bartın	Bartın İli	Konuralp (Üskübi)	Düzce İli – Konuralp Beldesi
Belören (Belviran)	Karaman İli – Dağ Kolu bölgesi	Konya	Konya İli
Beyshehir (Beyshehri)	Konya İli – Beyshehir İlçesi	Kozcağız (Geçanos)	Bartın İli – Kozcağız Beldesi
Bolu	Bolu İli	Küçük Endüz Köyü	Ulus İlçesi – Yeniköy/Bartın
Bor	Niğde İli – Bor İlçesi	Niğde	Niğde İli
Bozkır	Konya İli – Bozkır İlçesi	Mengen	Bolu İli – Mengen İlçesi
Bursa	Bursa İli	Mudurnu	Bolu İli – Mudurnu İlçesi
Devrek	Zonguldak İli – Devrek İlçesi	Ovacuma (Ovayüzü)	Karabük İlçesi – Ovacuma Beldesi
Dirgene	Devrek İlçesi – Dirgene Köyü	Perşembe (Pencüşenbe)	Devrek İlçesi – Perşembe Beldesi
Düzce (Konarı)	Düzce İli	Safranbolu (Zağfran-i Boli)	Karabük İli - Safranbolu İlçesi
Eflani (Eflani-Boli)	Karabük İli – Eflani İlçesi	Seydişehir (Seydişehir)	Konya İli – Seydişehir İlçesi
Ereğli (Benderkli)	Zonguldak İli – Ereğli İlçesi	Ulukışla (Sücaaddin)	Niğde İli – Ulukışla İlçesi
Ereğli	Konya İli – Ereğli İlçesi	Ulus	Bartın İli – Ulus İlçesi
İlgin (İlgun)	Konya İli – İlgin İlçesi	Üçkapılı (Üçkapulu)	Niğde / Çiftahan Bucağı – Üçkapılı Köyü
İsmil	Konya İli – İsmil İlçesi	Üzümlü (Kaşaklu)	Konya İli – Üzümlü İlçesi
İshaklı (İsaklu)	Alanya İlçesi – İshaklı Köyü	Yılanlıca	Çaycuma İlçesi – Yılanlıca Köyü
Kadınhanı (Ladik)	Konya İli – Kadınhanı İlçesi	Zonguldak (Somaku)	Zonguldak İli

yen bölgeler hakkında bilgi verdiğini söyleyerek kendisini öven Katip Çelebi'yi, Endülüs'ten başka bir tarafı yazmadığını, belki de buna ömrünün yetmediğini belirterek eleştirmiş ve bu mevzulara kendisinin de çok şey kattığını eklemiştir. İngiltere hakkında coğrafyalardaki malumatı da kifayetsiz bularak İslam tarihçilerinin eserlerini kullanmak zorunda kaldığını da esefle ifade etmektedir (Orhonlu, 1964). Diğer yandan Melik Müeyyed'in (Ebülfida) Rumeli'den söz etmeyişi de buraların onun zamanında fethedilmemiş olmasından kaynaklandığını belirterek mazur görmüştür (Ak, 2006). İbrahim Hamdi Efendi, rastladığı hatalı ya da yanlış bilgilere de müdahale ederek yorumda bulunmayı da ihmal etmez. Nitekim Anadolu Kavağı madde-sinde Yuşa türbesinden bahsederken: "Bu türbe mezarı birkaç sene öncesine kadar Çakmak Dede adında herkesçe bilinen asil birisi olarak takdim ederlerdi. Ancak çoğunlukla coğrafyacılar onun Hazreti Yuşa olduğunu zannedip eserlerinde böyle yazarlar" (Çelebi, 2005) diyerek bir hatanın sürdürüldüğünü tespit etmeye çalışır.

Atlas'ta yerleşmelere dair bilgiler verilmeden önce, ilk olarak enlem ve boylam dereceleri ile koordinatları belirtilmiştir. İbrahim Hamdi Efendi'nin söz ettiği yörelerin ayırt edici doğal ve beşeri özelliklerini aktarmayı önemseydiği görülür. Çeşitli yerlere ait bilgileri açıklarken, yeri geldiğinde oralardaki bitki ve ağaç türleri ile onlardan yararlanma yolları, mantar türleri, yabancı hayvan türleri, su kaynakları, ılıca ve kaplıcalar, göller, mağaralar vb unsurların yanı sıra tarım ürünleri, ormancılık, sulama faaliyetleri, ulaşım mesafeleri hakkında kapsamlı bilgiler sunmakta; bazı kısımlarda da Bartın'daki tersanelerden Yalova'da kağıt fabrikasına, yöresel inanışlar ve adetler gibi folklorik öğelere değin pek çok konuda açıklayıcı bilgiler sağlamaktadır. Konya Ereğli'den söz ederken Anadolu yaban koyunlarına da değinir. Yaban hayatına karşı o günkü yaklaşımı gösteren bilgiler önemlidir: "Kuzey tarafında doğudan batıya doğru büyük bir dağ uzanır. İsmil köyünün karşısında olan bu dağlara Fodulbaba (Hodulbaba) dağları denir. Bu dağlarda iki binden fazla koyun sürüsü olup, İsmil köyü halkı onları evcilleştirmeye çalışmazlar. Buradaki koyunlar Fodulbaba sürüsü olup, onun manevi koruması altındadır. İhtiyaç duydukları zaman, izin alıp kurban yapmak üzere, iki veya üç adet koyun avlamaya cesaret edebilirler. Üçten fazlasına aç gözlülük ederlerse, mutlaka bir bela gelir" (Çelebi, 2005). Ereğli başlığı altındaki tasviri de oldukça ilginçtir: ".İki, üç saat kadar uzak mesafede olan dağın kıraç kayalıklarından bir nehir (İvriz Çayı) çıkmakta olup, şehre gelince geçit vermez olur. Çevresinde yapılmış üç yüz altmış kadar su arkları vasıtasıyla ırmaklardan akan suyla ekili arazi ve bağlarını sulayıp, çok sayıda su değirmenlerini de döndürür. Irmak kaynağının çıktığı yerde, İvriz köyünde kaya kabartması şeklinde Yüce Emir Abrinus (Warpalawas) adındaki hükümdarın heykeli vardır. Bu heykel bir elinde başak demeti, diğer elinde üzüm salkımı şeklinde tasvir edilmiş; sanki bağ, bahçe ve çiftliklerle uğraşın der gibidir. Bu nehir Ereğli ovasına indiğinde, sazlıklara yayılıp ve oradan akar gider.." (Çelebi, 2005) (Fotoğraf 3).

Bilgi verilen yerleşmeler ve civarındaki çarşılar, hanlar, haftalık pazarlar; çeşitli ticari ve ekonomik faaliyetler de İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ta değindiği diğer ilgi çekici konular arasındadır. Ankara kısmında tiftik keçisi yününden dokunmuş kumaş olan 'Ankara Sofu'ndan bahsederken: "Fransa, Hindistan, Çin ve dünyaya buradan gider. Bu tiftik keçisi başka yerde olmaz. Diğer memleketlere bu keçiyi götürürler, bir iki seneden sonra o memleketlerin keçilerine döner. Bu tiftik ticareti büyük bir işletmedir." değerlendirmesinde bulunur. Devrek'te Anadolu'nun en

Fotoğraf 3. Hititler dönemine ait kaya rölyefi İvriz/Konya. Anıtta, Fırtına Tanrısı Tarhundas ile Kral Warpalavas tasvir edilmiştir (Fotoğraf Çaylak, 2009).
Photo 3. The rock relief of the Hittite period in İvriz, Konya. Tarhun, the Storm God, and King Warpalavas were described at the monument (Photo by Çaylak, 2009).

eski panayırlarından birinin kurulduğunu da Atlas'tan öğrenmekteyiz: "Yıl pazarı (Gökçebey panayırı, 28 Ağustos) senede bir defa kurulup on beş gün kadar sürer" (Çelebi, 2005). Benzer şekilde birçok şehrin pazarı, kuruluş günü, alış veriş konu olan ürünler hakkında da Atlas'ta bilgiler yer almaktadır. Eflani: "Zahire ve hububat çeşitleri satılan pazar yeri vardır. Her hafta pazartesi günü pazar kurulur. Çevreden develer ve katırlarla gelip zahire alırlar. Bir tarafında hayvan pazarı kurulur. Hayvanlardan at, katır, eşek, koyun ve inek her cinsten bol miktarda gelip alış veriş yaparlar. Halkı pamuk işler. Pamuktan yapılmış satılacak çok mal gelir" (Çelebi, 2005). "Bartın'da Cumartesi günleri kurulan pazara Bolu, Safranbolu, Eflani, Ovacuma ve Ulus kazalarından çok sayıda pazarcılar gelip, çamaşır, çıra, keten tohumu, pesdil, ceviz, yağ, keten ipliği, astar ve kereste getirip alış veriş ederler.. Tüccarlar gelip satacağı malları İbrahim paşa hanına (Taş Han) bırakıp, burada istirahat ederler" (Çelebi, 2005). Ereğli'de kurulan hafta pazarında, pazar kurulan yerlerin günlük bir akçeye kiraya verildiğini de kaydetmiştir (Çelebi, 2005). Ulus'ta Cuma günleri pazar kurulduğunu; Bolu, Safranbolu ve Kastamonu'dan bazı Ermeni tüccarlar, ayakkabıcı, kazancı, kalaycı ve diğer eşya satıcılarının çok geldiğini; pazara gelen tüccarların köylüden keten ipliğini toplayıp İstanbul ve Mısır'a götürdüğünü; Kış mevsimi günlerinde nehirlerin taşıdığı zamanlarda Cuma'ya ve pazara gelinemediğini de yine İbrahim Hamdi Efendi'den öğrenmekteyiz.

5. Sonuç

İbrahim Hamdi Efendi gitmediği yerlerin coğrafyasını –daha doğrusu tarihi coğrafyasını– yeri geldikçe yararlandığı kaynakların yardımı ile anlatmıştır. Bu eserine bir derleme görünümü vermekte ise de bizzat gezdiği gördüğü yerlere –Rumeli, Anadolu-İstanbul vs- müşahede ve bilgiler bu itibarı silmektedir. Esasen esere orijinallik kazandıran taraf da budur. Bu bakımdan İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ı Cihannümâ'nın ilaveli bir nüshası değildir. Atlas, Osmanlı coğrafya okulunun esasını teşkil eden bir tarihi coğrafya eseri olarak kabul edilebilir (Orhonlu, 1964). Tarihin bir dönemini, elde ettiği bilgiler ve gözlemlerle kayda geçiren İbrahim Hamdi Efendi'nin eseri günümüze 270 yıl öncesinden seslenmektedir. Kitabı kaynaklara ve kaynak kişilere başvurduğu göz önüne alınırsa bu orijinal eserin Anadolu

ve Rumeli sahasının uzun bir dönemine dair önemli bilgiler içerdiği daha iyi anlaşılır. Yerine göre Anadolu'da tarım ürünlerinin dağılışı, fauna ve flora özellikleri oldukça ayrıntılı betimlenmiştir. Yalova'daki kağıt fabrikasının imalat sürecinin aşamaları hakkında verdiği bilgiler, Bartın'da Gökbeli ve Uluyayla'da kerestecilik faaliyetlerinin geliştirilmesi için ulaşım ile ilgili düzenleme önerisi vb düşünceler ekonominin çeşitli alanlarına ilgisini de ortaya koymaktadır. Nitekim iktisadi bakımdan gözlem gücü bazı ticari olanakları değerlendirmesine de yardımcı olmuş, arkadaşıyla birlikte cıva madeni ticareti de yapmıştır. Osmanlı dönemi coğrafya yazını daha çok tarihçi araştırmacıların çalışmalarıyla zenginleşmektedir. Nitekim İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ı da bu şekilde yeniden günümüze ulaşmıştır. Bu alanda disiplinler arası işbirliğinin her iki disiplinde literatürün zenginleşmesine katkı sağlayacağı gibi, geçmiş eserlerin günümüz Türkçesine çevrilmesi hız kazanacaktır. Nitekim İbrahim Hamdi Efendi'nin mevcut olan cildinin transkripsiyonunun yapılmasına günümüz okurlarının anlayabileceği şekilde çevirisine ihtiyaç vardır. Atlas'ta Anadolu çeşitli yörelerde eski medeniyetlerin izlerine kanıt oluşturan çeşitli unsurları (heykel, sütunlar, yer altı kanalları ve yolları, bol miktarda taş ve tuğla parçalarına rastladığı yerler vb) gördüğü yerleri de ayrıntılarıyla tarif edilmiştir. Söz konusu yerlerin arkeolojik olarak araştırılması ve teyitleri de yararlı olabilir. İbrahim Hamdi Efendi eseriyle, coğrafya düşüncesinin bu topraklardaki kökleri arasında yerini almıştır. Anadolu coğrafya düşüncesinin soy ağacındaki bu önemli isimlerin yaşatılması ve tanıtılması da bugün üzerine eğilmemiz gereken bir konudur. Üniversitelerde, fakültelerde, coğrafya bölümlerinde derslik ve salonlara Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin coğrafya alimi ve bilginlerinin isimlerini vermek bu düşünceye yardımcı olabilecektir. İbrahim Hamdi Efendi'nin adının günümüzde Bartın Üniversitesi'nde yerini alması ise oldukça isabetli bir tercih olacaktır.

Kaynakça

- Ak, M. (2000). Bartınlı İbrahim Hamdi ve Atlas'ı. *Bellekten*, Cilt LXIV, Sayı 239, TTK, Ankara.
- Ak, M. (2006). *Bartınlı (Uluslu) İbrahim Hamdi*. Osmanlı'nın Gezginleri, 3F, İstanbul.
- Ak, M. (2014). "Coğrafya" maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2014 (<http://www.islamansiklopedisi.info>)
- Bıyık, Ö. (2016). Bartınlı Es-Seyid İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlası'nda Eflak-Boğdan (Memleketeyn). *Balkan Tarihi*, II. Cilt, Edt. Z Gölen, ve A. Temizer, Osmanlı Mirasını ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları.
- Çaylak, M. (2009). www.panoramio.com. Son erişim tarihi: 02.01.2017.
- Çelebi, Z. (2005). *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Coğrafya Yazarı Uluslu İbrahim Hamdi Efendi ve Bilinmeyen Yönleriyle Coğrafyamız*. Altın Kalem Yayınları, İzmit.
- Gümüşçü O. (2012). Katip Çelebi'den Günümüze Türkiye'de Coğrafyanın Tarihi Serüveni. *VII. TÜCAUM Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiri Kitabı*.
- Orhonlu, C. (1964) (a). XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası. *Tarih Dergisi*, Cilt 14, Sayı 19, İstanbul, s. 115-140.
- Orhonlu, C. (1971). Lipkalar. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 16, s.57-87.
- Özür, N.K. (2014). Cihannüma'dan Yansıyanlar: Bir Doküman Analizi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı:29, s.120-144.
- Sakaoğlu, N. (1987). *Amasra'nın Üç Bin Yılı*. Zonguldak Valiliği.
- Samancıoğlu, K. (1941). *İktisat ve Ticaret Bakımından Bartın*. Ankara Basım ve Cilt Evi.
- Yaman T.M. (1936). İki Yüz yıl Önce Bartın ve Çevresi. *Bartın Gazetesi*,

Yıl:13, Sayı:561, 17.9.1936.

- Yaman T.M. (1938). 200 Sene Evvel Konya, Uluslu İbrahim Hamdi Efendi'ye Göre. *Konya*, Yıl:2, Sayı: 22-23, Haziran-Temmuz, s.1208-1219.
- Yaman, T.M. (1940). Cihannümâ'nın İlaveli Nüshası. *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Cilt 15, Sayı 85, Ankara, 1940, s. 41-49; Cilt 15, Sayı 86, s. 147-154; Cilt 15, Sayı 87, s. 248-257. (Bu yayın, Ülkü Halkevleri Dergisi'nin birbirini takip eden 3 farklı sayısında yayınlanmıştır.)